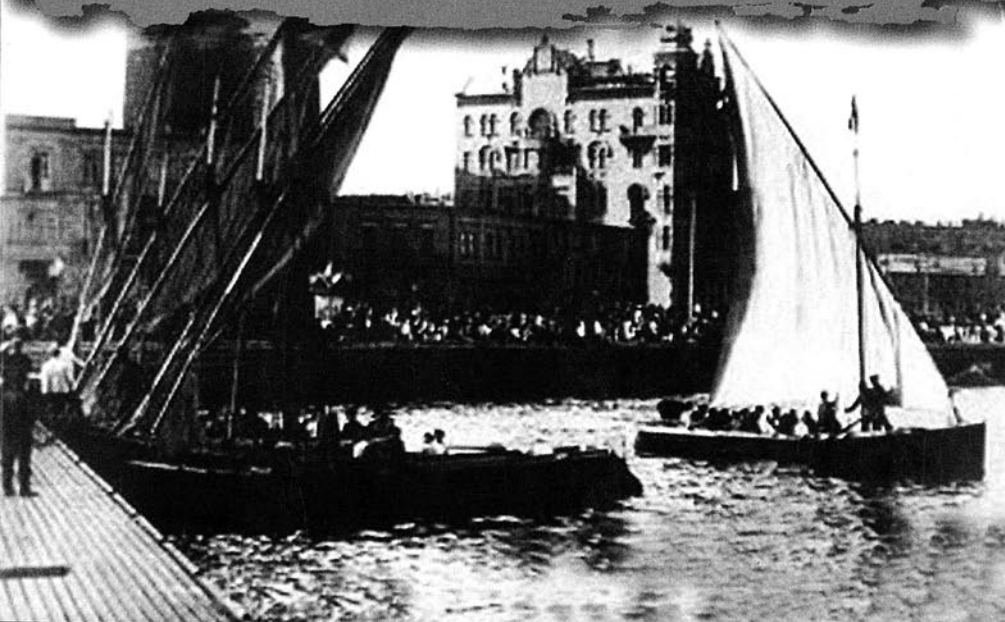

WÖ 58

آذربایجان عثمانلی

VÜGAR İMANOV

Azerbaycan - Osmanlı İlişkileri
(1918)

Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918

Müəllifin hədiyyəsi

11.11.2009

Azərbaycan-Osmanlı
İlişkileri 1918
(Azərbaycan Belgelerine Göre)

Vügar İmanov

Ş-13895

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ - İSTANBUL 2006

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kİtəbxanası

Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi
İstanbul

Copyright © 2006

Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi tarafından yayımlanmıştır,
Boğaziçi Üniversitesi Kuzey Kampüs Eta B Blok Zemin Kat
Etiler/İstanbul/Türkiye
bupress@boun.edu.tr www.bupress.com
Telefon ve faks: (90) 212-257 87 27

Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi
Boğaziçi Üniversitesi Vakfı
tarafından desteklenmektedir.

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir
yolla yayının tamamı ya da bir bölümü kopyalanamaz, çoğaltılamaz,
ticari amaçlarla kullanılamaz.

Bu kitapta öne sürülen fikirler eserin yazar(lar)ına aittir.

Boğaziçi University Library Cataloging in Publication Data

İmanov, Vügar.

Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918 / Vügar İmanov.

iii, 305 p.: tables, ill.; 21 cm.

ISBN 975-6193-18-2

Includes bibliographical references.

1. Azerbaijan — History — Revolution, 1917-1921. 2.
Azerbaijan — Foreign relations — Turkey. 3. Turkey — Foreign
relations — Azerbaijan. I. Title.
DK265.8.A9

Kapak tasarımı: İnci Batuk
Baskı: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası
1. Basım: 2006
Dizgi: 9,5 pt Bookman Old Style

Printed in Turkey

İçindekiler

Önsöz	1
Giriş	5
I. Bölüm: A. M. Topçubaşı'nın Azerbaycan'ın	
Teşekkülü Adlı Eseri ve Metnin Transkripsiyonu ..	13
Giriş	13
Topçubaşı'nın Amacı	16
Eserin Kurgusu	17
Hitap Biçimleri	19
İçindekiler	22
II. Bölüm: Azerbaycan İstiklâl Telgrafı	
Tarihçesi	53
İstiklâl Giden Yol	53
Azerbaycan'ın Bağımsızlığı ve İstiklâl Telgrafı	54
Telgrafla İlgili Yazışmalar.....	57
Telgrafın Beyan Edilmemesinin Muhtemel Nedenleri..	61
Telgrafla İlgili Bazı Hususlar.....	64
Belge No. 1. Azerbaycan İstiklâl Telgrafı'nın hükümetlere ulaşmadığına dair M. E. Resulzade'nin Almanya Büyükelçisi Bernsdorf'a yazdığı 30 Ağustos 1918 tarihli mektup (Fransızca).....	66
III. Bölüm: İstanbul Konferansı'ndaki (1918)	
Azerbaycan Heyeti Başkanı Mehmet Emin	
Resulzade'nin Faaliyeti ve Diplomatik Rapor	
Mektupları (19 Temmuz- 2 Ekim 1918)	67
Azerbaycan Cumhuriyeti'ni İstanbul Konferansı'nda Temsil Eden Heyet.....	68
Heyet Başkanı M. E. Resulzade'nin Yazışmaları	71
Rapor Mektuplarının Metinleri	76

Belge No. 2. (1) M. E. Rezulzade'nin 19 Temmuz 1918 tarihli ilk mektubu	77
Belge No. 3. (2) M. E. Rezulzade'nin 29 Temmuz 1918 tarihli mektubu	86
Belge No. 4. (3) M. E. Rezulzade'nin 4 Ağustos 1918 tarihli mektubu	89
Belge No. 5 (4) M. E. Rezulzade'nin 2 Eylül 1918 tarihli mektubu	93
Belge No. 6 (5) M. E. Rezulzade'nin 2 Ekim 1918 tarihli son mektubu.....	103
IV. Bölüm: M. E. Rezulzade'nin Diğer Yazışmaları (28 Haziran - 2 Ekim 1918).....	109
Belge No. 7 (1) M. E. Rezulzade'den Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı M. H. Hacınski'ye çekilen 28 Haziran 1918 tarihli telgraf (Rusça).....	110
Belge No. 8 (2) M. E. Rezulzade'nin Halife V. Mehmet Reşad'ın vefatına dair 5 Temmuz 1918 tarihli telgrafı	111
Belge No. 9 (3) M. E. Rezulzade'nin Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti'ne Batum Antlaşmalarının tasdikine dair gönderdiği 6 Temmuz 1918 tarihli mektubu	112
Belge No. 10 (4) Muhabere sağlanması hususundaki 13 Temmuz 1918 tarihli telgraf.....	113
Belge No. 11 (5) İstanbul Konferansı'nda Azerbaycan'ı temsil eden Heyet Başkanı M. E. Rezulzade'nin Azerbaycan Dışişleri Bakanı'na çektiği 18 Temmuz 1918 tarihli telgrafı (Rusça)	113
Belge No. 12 (6) M. E. Rezulzade'nin 2 Eylül 1918 tarihli mektubunun ilâvesi olup gönderilen evrakların listesi.....	115
Belge No. 13 (7) Alman sefirine verilen protestoya dair Azerbaycan Dışişleri Bakanı'na gönderilen 6 Eylül 1918 tarihli telgraf.....	116
Belge No. 14 (8) Azerbaycan Heyeti tarafından İstanbul'daki yangınzedeler hesabına verilen bağışa dair 12 Eylül 1918 tarihli yazı	117

Belge No. 15 (9) M. E. Rezulzade'nin Azerbaycan Başbakanı'na yazdığı Ruşen Eşref Bey'in Kafkasya ziyaretine dair 2 Ekim 1918 tarihli mektubu	118
V. Bölüm: Azerbaycan-Osmanlı İktisadî İlişkileri (1918): Bir Malî Heyet Raporu	119
Azerbaycan'daki Malî Zorluklar	120
Azerbaycan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti Nezdindeki Malî Girişimleri	122
Azerbaycan-Osmanlı İktisadî Antlaşması (1918).....	126
Millî Para Basımı Meselesi.....	127
Antlaşmaların ve İktisadî İlişkilerin Sonu	128
Sonuç.....	131
Belge No. 16 Malî Heyet Raporu (Rusça)	132
VI. Bölüm: Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Fethali Han Hoyski'nin Mektupları (11 Temmuz - 6 Eylül 1918).....	137
Belge No. 17 (1) M. E. Rezulzade'ye gönderilen 11 Temmuz 1918 tarihli mektup (Rusça)	138
Belge No. 18 (2) Sultan V. Mehmet Reşad'ın vefatı ve yeni halifenin tebrikine dair gönderilen 21 Temmuz 1918 tarihli telgraf	139
Belge No. 19 (3) M. E. Rezulzade'ye gönderilen 31 Temmuz 1918 tarihli mektup (Rusça)	140
Belge No. 20 (4) M. E. Rezulzade'ye gönderilen 23 Ağustos 1918 tarihli mektup (Rusça)	142
Belge No. 21 (5) M. E. Rezulzade'ye gönderilen 31 Ağustos 1918 tarihli mektup (Rusça)	143
Belge No. 22 (6) M. E. Rezulzade'ye muhtemelen 6 Eylül 1918'den sonra gönderilen telgrafın sureti (Rusça)	144
VII. Bölüm: Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacınski'nin Mektupları (27 Haziran - 24 Temmuz 1918).....	145
Belge No. 23 (1) Dersaadet'e gönderilen ve Osmanlı sefaretlerinin aynı zamanda Azerbaycan'ı da temsil etmesinin rica edilmesine ilişkin 27 Haziran 1918 tarihli telgrafın müsveddesi	146

Belge No. 24 (2) İstanbul'daki Azerbaycan Heyeti Başkanı M. E. Resulzade'ye gönderilen 7 Temmuz 1918 tarihli mektup (Rusça) 147

Belge No. 25 (3) Kuzey Kafkasya Hükümeti ile yapılacak bir ittifak lâhiyasına ilişkin Nuri Paşa'ya gönderilen 12 Temmuz 1918 tarihli yazı 149

Belge No. 26 (4) Bakü'nün durumuna dair M. E. Resulzade'ye gönderilen 16 Temmuz 1918 tarihli telgraf 150

Belge No. 27 (5) M. E. Resulzade'ye gönderilen 24 Temmuz 1918 tarihli mektup (Rusça) 151

VIII. Bölüm: Diğer Belgeler

(31 Temmuz - 28 Kasım 1918)..... 155

Belge No. 28 (1) Azerbaycan Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanı H. Melikaslanov'un M. E. Resulzade'ye yazdığı 31 Temmuz 1918 (muhtemel) tarihli mektubu (Rusça)..... 156

Belge No. 29 (2) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tiflis'teki temsilcisi Mehmet Yusuf Caferov'un genel duruma ilişkin M. E. Resulzade'ye yazdığı 1 Ağustos 1918 tarihli mektu (Rusça) 158

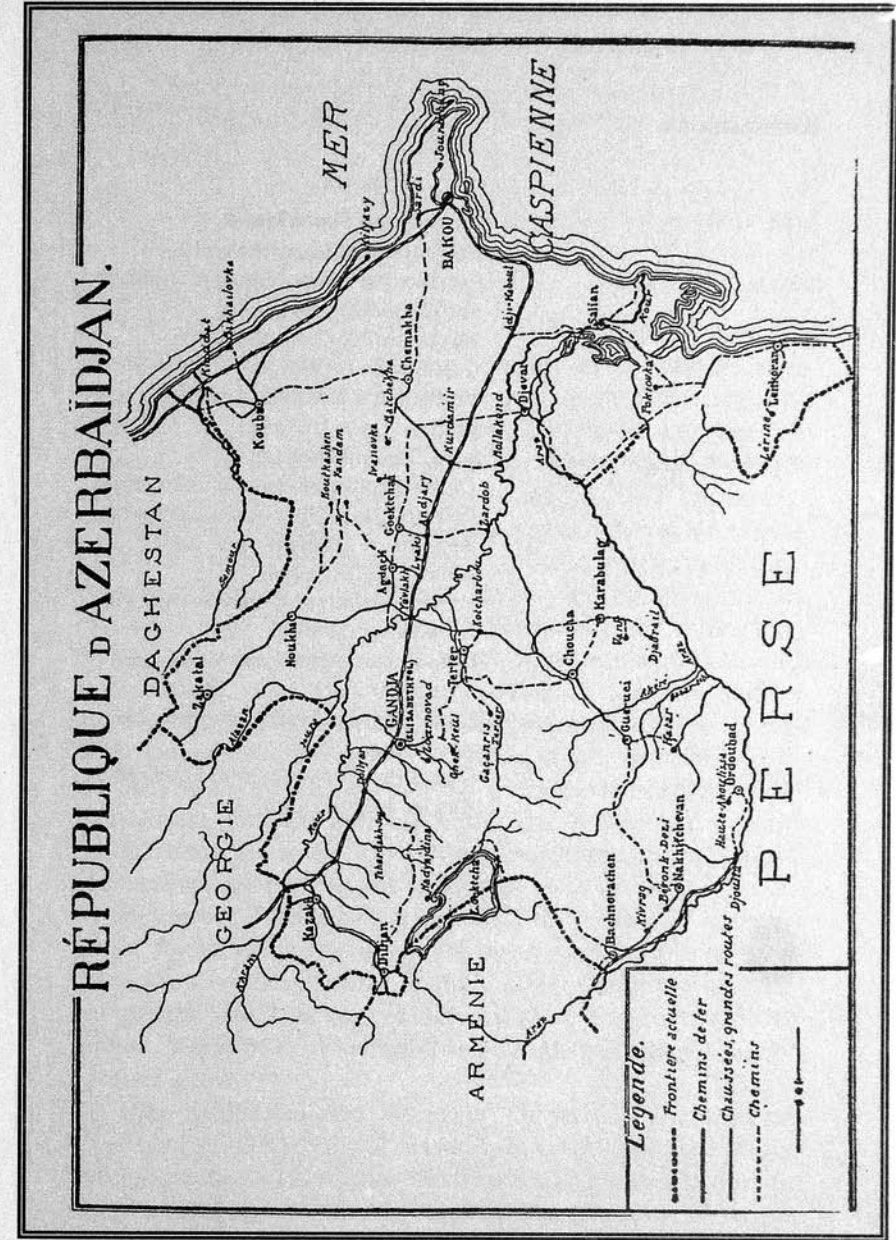
Belge No. 30 (3) Kafkas İslâm Ordusu'ndan Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 8 Eylül 1918 tarihli yazı 160

Belge No. 31 (4) Ali Merdan Topçubaşı'nın Azerbaycan'a resmî bir temsilci atanmasına ilişkin Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı'na sunduğu 28 Kasım 1918 tarihli başvurusu (Rusça sureti) 161

Seçilmiş Kaynakça 163

Dizin 167

Belgelerin Asılları 173

Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) haritası

(La Première République Musulmane: L'Azerbaïdjan, Paris, 1919)

Kısaltmalar

ADR	Azerbaycan Demokratik Respublikası (Cumhuriyeti)
ARDA	Azerbaycan Respublikası (Cumhuriyeti) Devlet Arşivi (Bakü)
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)
D	Delo; dosya (arşiv kaynakları için)
<i>Diplomatik Görüşmeler</i>	A. M. Topchibashev, <i>Diplomaticheskie Besedy v Stambule</i> [İstanbul'daki Diplomatik Görüşmeler], haz. A. Pashaev ve V. Agaev (Bakü: Ergün, 1994).
F.	Fond; Koleksiyon (Arşiv tasnifinde bir sınıflandırma)
L.	List; Varak (Arşiv kaynakları için)
Op.	Opis'; Klasör (Arşiv tasnifinde bir alt sınıflandırma)
SPİHDA	Siyasi Partiler ve İçtimai Harekâtlar Devlet Arşivi (Bakü)

Önsöz

Bir ilişkinin meydana gelmesi için en az iki tarafın veya öznenin olması şarttır. Bu ilişkinin anlaşılması için ise olaya her iki tarafın gözüyle bakmak veya en azından her iki tarafın verilerinden yola çıkarak değerlendirme yapmak gerekir ki, sağlıklı bir sonuca varılsın. Sadece bir tarafın gözlüğü takılıp olaylar incelenirse, varılan sonuçlar büyük ihtimalle yanlış veya eksik olacak ve bu sonuçların her zaman düzeltilmesi gerekecektir. Ayrıca, her bir ilişkinin birden daha fazla boyutu olduğu söylenebilir. Burada stratejik, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel boyutlardan bahsetmek mümkündür. Özellikle, devletlerarası/uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda da, yukarıdaki mülâhazalar geçerlidir. Dolayısıyla, iki devlet arasında çeşitli ilişkiler inceleme altına alınıp farklı boyutlar ortaya çıkarılabilir. Unutulmaması gereken son bir nokta da, bu ilişkileri değerlendirirken, ilk elden kaynaklara dayanmanın en sağlıklı veya zarurî (elzem) bir yol olmasıdır. Hele söz konusu tarihî ilişkilerse, ilk kaynakların önemi daha da öne çıkmaktadır. Tarihî gelişmelerin içinde bulunan kişilerce tertip edilen bu kaynaklar, yıllar sonra o dönemin iyi bir tablosunu çizmek için bize bir ressamın ihtiyaç duyduğu renkleri sağlar. Tabiidir ki, kaynakların bolluğu bu tabloya zengin renkler katar.

Bu mülâhazalarla Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) arasındaki tarihî ilişkilere dönüp baktığımızda 1918 yılının Mayısından Kasımına kadar altı ay gibi çok kısa bir sürede çok boyutlu ve yoğun bir temasın yaşandığını görmekteyiz. Ne var ki, genellikle bu ilişkilerin askerî yüzü öne çıkarılmış, diğer yönleri pek fazla a-

raştırma konusu olmamıştır. Hâlbuki dönemin arşiv kaynaklarına bakıldığında ilişkilerin bu kadarla sınırlı olmadığı görülmektedir.

Bu çalışma, yukarıdaki düşünceler göz önünde bulundurulurken ortaya konmuştur. Burada söz konusu ilişkilerin şimdiye kadar genellikle dikkate alınmayan taraflardan görünen manzarasını çizmek ve bu ilişkilerin sadece askerî değil, stratejik, iktisadî, kültürel olmak üzere çeşitli boyutlarını meydana çıkarmak amaçlanmıştır. Tüm bunları yaparken de genellikle ilk kaynaklara başvurulmuştur.

Elinizdeki çalışmada Azerbaycan otoritelerinin Osmanlı Devleti ile ilişkileri konusunda 1918 yılına ait resmî yazışmaları, raporları ve telgrafları sunulmuştur. Sunulan belgelerin asılları Türkiye’de ve Azerbaycan’da yayımlanmayan arşiv belgeleri olup, bunların transkripsiyon ve tercüme metinleri de verilmektedir. Bununla birlikte, 1919 yılının başında İstanbul’da basılan Ali Merdan Topçubaşı’nın *Azerbaycan’ın Teşekkülü* adlı eserinin transkripsiyonu da konuya iyi bir giriş teşkil edeceği için dahil edilmiştir. Bu çalışmada, çeşitli devletlere çekilen Azerbaycan İstiklâl Telgrafı’nın neden yerine ulaşmadığına ilişkin bir makale, İstanbul Konferansı’na (1918) katılmak için gelen Azerbaycan Heyeti’nin Başkanı Mehmet Emin Resulzade’nin faaliyeti ve diplomatik yazışmaları, bir malî heyet raporu ve bu çerçevede iktisadî ilişkileri, Başbakan Fethali Han Hoyski ve Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacınski’nin mektupları vb. konuları bulacaksınız. Çalışmadaki yazıların, arşiv belgelerinin ve verilen izahların ilgili tarih literatüründeki boşluğu bir nebze de olsa dolduracağı ümit edilmektedir.

Burada yayımlanan arşiv kaynakları, Azerbaycan arşivlerinde çalışma yaptığım sırada fotokopilerini aldığım belgelerden oluştuğundan bu arşivlerin personeline teşekkürümü bildiriyorum. Bunun yanında, bu çalışmanın ortaya çıkmasında beni teşvik eden Yüksek Lisans tez danışmanım ve Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Hakan Er-

dem’e, birçok belgenin çözemediğim kısımlarının okunmasında değerli zamanımı ayırarak yardımcı olan İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Halil Bal’a, çalışmanın tamamını ciddi bir editör titizliği ile gözden geçirerek eksiklikleri tespit eden Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Fatma Büyükkarcı Yılmaz’a samimi şükranlarımı bildiriyorum. Ayrıca uzun bir yayım sürecinden geçen bu çalışmanın baskısı sırasında gösterdikleri özveri için Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi çalışanlarına müteşekkirim. Son olarak, bu çalışmayı yaptığım sırada manevî ve maddî yardımlarını esirgemeyen Azerbaycan ve Türkiye’den fedakâr dostlarıma ve aileme candan teşekkürlerimi iletmek isterim. Çalışmada ve belgelerin çözümlenmesi sırasında ortaya çıkacak yanlışlıkların ve gözden kaçan hususların kendime ait olduğunu belirtirken olabilecek bu tür noksanların bir şekilde bildirilmesini temenni ederim.

Vügar İmanov,
Temmuz 2005/ İstanbul

* Bunlardan bazılarının Rusçaya tercüme edilmiş versiyonlarının birçok yanlış okumayla beraber yayımlandığını belirtmek gerekir.

Giriş

1918 yılı Azerbaycan-Osmanlı ilişkilerinin en yoğun yaşandığı dönemlerden biridir. Rusya İmparatorluğu'ndaki 1917 Şubat Devrimi'nden sonra merkezî idarelerle gittikçe irtibatı kesilen Güney Kafkasya bölgesindeki gelişmelere kısaca göz atılırsa, söz konusu ilişkilerin yoğunluğu anlaşılmış olur.

Ancak hemen belirtilmelidir ki, 1917 öncesinde, daha kesin söylenirse, 1828 tarihinde Rusya'nın Azerbaycan'ı parçalayarak kuzey kısmını kendi topraklarına ilhak etmesinden sonra dahi Osmanlı Devleti ile çeşitli zeminlerde ticarî, iktisadî ve kültürel ilişkiler (alt düzeyde de olsa) her şeye rağmen devam etmiştir. Azerbaycanlı tacirler İstanbul, Bursa, Trabzon ve başka şehirlerde ticaret yapmaya, ürün alıp satmaya devam etmekte, Azerbaycanlı bir düşünür (Mirza Fethali Ahundzade) alfabe ıslahatını ilk olarak İstanbul 'efkâr-ı umumiyesi'ne tanıtmak için gelmekte, yerel Azerbaycan gazeteleri 'Devlet-i Osmaniye'den bol bol haberler vermekte; Osmanlı basınında da (Muhammed Ağa Şahtahtılı, Muhammed Hâdî vb.) Azerbaycanlı aydınlar boy göstermekte, özellikle 19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında İstanbul hem aydınların, hem de buradaki yüksek okullarda ve Darülfünun'da tahsil görmeye gelen öğrencilerin uğrak yeri olmakta, kısacası, toplumları buluşturacak ortak zemin noktaları devam ettirilmekte idi. İlginçtir ki, günümüzü hatırlatacak bir şekilde 20. asrın başlarındaki Darülfünun nizamnamesinde Rusya İmparatorluğu'ndaki Müslümanlardan gelebilecek öğrenciler için özel kontenjan ayrılması öngörülmüştü. Azerbaycanlılardan bazıları da (örneğin, Azerbaycan edebiyatında romantik akımın

en güçlü temsilcilerinden olan şair Hüseyin Cavid) bu fırsattan yararlanabilmişti. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, henüz bu konular ve Azerbaycan'da millî uyanış ('*maariflenme*') dönemi olan 1875-1917 yılları arasında sözü geçen toplumlararası ilişkiler mevzuu, bir konu bütünlüğü içinde doğrudan ortaya konulmamış bir alan olarak duruyor. Sonuç olarak, 1917 yılına gelindiğinde Azerbaycan toplumu ile Osmanlı çevreleri arasında birçok bağın sürekliliğinin (kuvvetli olmasa da) muhafaza edilebildiğini şu anki bilgiler ışığında ileri sürmek mümkündür.

1917 Şubat Devrimi, Rusya'daki monarşi düzenini ortadan kaldırdı ve devletin yeniden yapılandırılmasına neden oldu. Fakat görünen o ki, o zaman her ne kadar 'demokratik Rusya' çağrıları devam etse de, nihayetinde Lenin'in deyimıyla 'halklar hapishanesi' tecrübesinden geçmiş milletlerin burada kalmaya pek niyetleri yok idi. Bu niyetlerle çevre bölgeler gittikçe merkezden ayrılma yoluna girmişlerdi. Nitekim sonraki gelişmeler bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

1917 Ekiminde Bolşeviklerin iktidarı ele almasından sonra Güney Kafkasya'daki yönetim, Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeni temsilcilerin ortaklaşa katıldığı yerli bir idareye devredildi. Daha sonra 1918 Şubatında yine aynı milletlerin temsilcilerinden oluşan bir parlamento -Güney Kafkasya Seymi- meydana getirildi. Bu parlamentoda bölgeyi ilgilendiren birçok mesele ele alınsa da, devlet yönetimi ve federalizm tecrübesine pek de aşına olmayan bu ileri gelenler hem aralarındaki ihtilâflar, hem de savaş koşullarında buldukları Osmanlı Devleti ile ilişkilerin ta başından beri yoluna konulamaması yüzünden bir ilerleme kaydedemediler. Gerçi Nisan 1918'de Seym, Güney Kafkasya'nın federe bir devlet olarak istiklâlini ilân ettiyse de, bu gelişme de birlikteliği sürdürmeye yetmedi. Böylece, 26 Mayıs 1918'de önce Gürcüler, bir gün sonra 28 Mayıs'ta ise, Azerbaycanlılar ve Ermeniler bağımsız cumhuriyetlerini kurduklarını ilân ettiler.

Azerbaycanlılar istiklâllerini zor koşullar altında ilân etmişlerdi. Başkentleri Bakü, o sırada Bolşevik ve Taşnak

gruplarca kontrol edilmekte idi. Onlar, Bakü'yü kurtarmak için nizami bir orduya ve yeterli miktarda subay kadrosuna sahip değillerdi. Yardım alınması mümkün olan en uygun ülke, Osmanlı Devleti idi. Azerbaycan Hükümeti temsilcileri hemen Osmanlı Devleti'ne başvurmuş ve 4 Haziran'da Batum'da imzalanan antlaşmalarla askerî yardım garanti altına alınmıştı. Yardıma gelen Osmanlı Ordusu birlikleri Azerbaycan kuvvetleri ile beraber Bakü harekâtını düzenlemiş ve 15 Eylülde şehir kurtarılmıştı. İşte, bu suretle Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle ayrıldığı Mondros Mütarekesi'ne kadar Azerbaycan'la uygun bir ilişki içinde bulunmuştu. Tabii ki, bu ilişkiler askerî boyutla sınırlı kalmamıştı. Bu dönemde Azerbaycan ve Osmanlı Devleti arasında siyasi, stratejik, diplomatik, iktisadi ve kültürel ilişkiler sürdürülmeye çalışılmaktaydı.

Burada Osmanlı-Azerbaycan münasebetlerinin tarih yazımına ilişkin kısaca bazı hususlara da değinmek yararlı olacaktır. Gerek arşiv kaynakları, gerekse akademik çalışmalar anlamında son yıllarda Azerbaycan-Osmanlı ilişkileri çerçevesinde hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de bazı çalışmaların yapıldığı belirtilmelidir. Azerbaycan tarafından Arşivler Genel Müdürlüğü'nce yayımlanan belge koleksiyonlarının yanında¹ akademisyenler tarafından da

¹ Örnek olarak bkz.: *Azerbaijan Arkhivi*, No.1-2 (Bakü:1988). Rusça olan bu arşiv belgeleri derlemesinde konumuzla ilgili birçok belge bulunmaktadır. 1918 yılının ikinci yarısından itibaren İstanbul'da faaliyet gösteren Azerbaycan Fevkalâde Elçisi Ali Merdan Topçubaşı'nın çeşitli görüşme notları yine aynı kurum çalışanları tarafından yayıma hazırlanmıştır, bkz.: A. M. Topçibaşev, *Diplomachieskie Besedy v Stambule* [İstanbul'daki Diplomatik Görüşmeler], haz. A. Paşaeve ve V. Agaev (Bakü: Ergün, 1994). Bundan sonra *Diplomatik Görüşmeler* olarak zikredilecektir. Bundan başka, 1998 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 80. yıldönümü münasebetiyle devlet düzeyinde gerçekleştirilen tedbirler çerçevesinde konumuzla ilgili belgeleri içeren aşağıdaki yayımlar yapılmıştır: *Azerbaidzhanskaia Demokraticheskaiia Respublika (1918-1920): Vneshnaia Politika (Dokumenty i Materialy)* [Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti: Dış Politika: Belgeler ve Materyaller] (Bakü: Izdatel'stvo Azerbaidzhan, 1998); *Azerbaidzhanskaia Demokraticheskaiia Respublika (1918-1920): Zakonadatel'nye Akty (Sbornik Dokumentov)* [Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti: Yasalar (Belge Koleksiyonları)] (Bakü: Izdatel'stvo Azerbaidzhan, 1998); *Feteli Han Hoyski: Heyat ve Fealiyyeti (Sened ve Materiallar)* (Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 1998).

gayret sarf edildiği görülmektedir.² Bahsedilen belge yayımları genelde Rusça olduğundan bunlar bu dili istifade eden araştırmacılar için yarar sağlamaktadır. Buna ilave-ten, Azerbaycan'da yayımlanan çalışmalarda genel bir kural olarak belgelerin orijinallerinin değil, sadece metinlerinin verildiğini kaydetmek gerekir. Bu da, belgelerden yanlış aktarılan deyim, terim, yer adları ve isimlerin tam olarak anlaşılmasını beraberinde getirirken okura bunları tespit etme ve kıyaslama imkânı da tanımamaktadır. Burada dönemle ilgili eski harflerle yazılmış el yazısı belgelerin çözümüne henüz teşebbüs edil(e)mediğini de kaydetmek gerekir. Bu anlamda elinizdeki çalışma kendi alanında bir eksikliği kapatırken bir ilke de imza atmaktadır.

Azerbaycan tarafında yapılan akademik çalışmalarla ilgili kısaca şu söylenebilir: Doğrudan Osmanlı kaynaklarına ulaşılammışlık ve Osmanlı medeniyeti konusunda bilgi eksikliği sezilmektedir. Örneğin, çok kapsamlı eserler mevcut olmasına rağmen hâlâ çalışmalarda ana referans olarak resimli Türk tarihlerinin kullanıldığı görül-mekte, kullanılan eserlerin değerlendirilmesi (akademik-amatör çalışmalar, güvenilir-güvenilir olmayan tarzında) pek yapılmamakta, bazı terim ve ifadelerin manası anlaşıl-madığından bazen de gülünç durumlara düşülmektedir.³

Türkiye tarafında ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin (BOA) daha ziyade erken dönemleri kapsayan fakat 1918 yılı ile ilgili önemli birkaç belgeyi de içeren yayımlarına rastlamaktayız.⁴ Burada Türk araştırmacılarından profesör

Mehmet Saray öncülüğündeki bir grup tarihçi tarafından genel olarak Kafkasya bölgesini ilgilendiren ve çoğunlukla arşiv kaynaklarını temel alarak düzenlenen (pek çok arşiv belgesinin transkripsiyonunu da içeren) *Kafkas Araştırmaları* adlı çalışmayı da zikretmek mümkündür. Şu ana kadar dört cildi yayımlanan⁵ bu çalışmanın konumuza birçok anlamda katkı sağladığı belirtilmelidir. Bunun yanında, tarihçi Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* adlı eserinin ekler kısmında konumuz ve dönemimizle ilgili iki mektubun - Azerbaycan Milli Şurası Başkanı M. E. Resulzade ve Dışişleri Bakanı M. H. Hacinski'nin Osmanlı Devleti'nden askerî yardım istediklerine dair mektupları- metnini yayımlamıştır.⁶

Yukarıdaki hususları dikkate alarak, aynı dönemle ilgili tasarlanan makale çalışmalarının ve mevcut belgelerin bir yere toplanması düşünülmüştür. Böylece, bahsedilen bazı eksikliklerin de giderilmesi imkânına ulaşılabileceği varsayılmaktadır. Sonuçta, hem araştırmacılar için bir kolaylık sağlanması, hem de bir döneme yoğunlaşmanın tarih literatürü yönünden sağlayacağı çoğu üstünlüklerden yararlanılması amaçlanmıştır. Burada bir noktayı da unutmadan kayda geçirmek gerekir ki, bu çalışmaya, söz konusu ilişkilerin siyasî, stratejik, diplomatik, iktisadî, kültürel niteliklerini gösteren yazı ve belgeler dahil edilirken Osmanlı Ordusu'nun bölgede Kafkas İslam Ordusu adıyla organize edilen gruplaşmasının askerî harekâtı konusu, bu alanda her iki ülkede yapılan çalışmalar dikkate alınarak kapsam dışında bırakılmıştır.⁷

² Örneğin, *Istoriia Azerbaidzhana po Dokumentam i Publikatsiiam* [Döküman ve Yayınlar Çerçevesinde Azerbaycan Tarihi], haz. Z. M. Buniatov (Bakü: Elm, 1990) ve İsmayıl Musayev, *Azerbaycan-Türkiye İlişkileri: 1917-1922* (Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 1998).

³ Temel eser sayılan bir çalışmada "Osmanlı Medeniyet Nezareti"nden bahsedilmesi, bir diğerinde Hicaz demiryolları yerine Gelcas kullanılması, başka birinde ise "Büyük Osmanlı Arşivi" ifadesinin geçmesi bu tür adı vakalardan bir kaçıdır.

⁴ *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri: 1575-1918*, I. ve II. Ciltler (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993) ve *Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu* (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2001). Ancak bu son yayında belgelerin tamamının tercümesi verilmemiş, sadece özetleri yapılmıştır. Ayrıca, Başbakanlık

Osmanlı Arşivi'nde son bir kaç yıl içinde Azerbaycan arşivlerinden getirilen belgelerin küçük bir katalogunun da yapılarak araştırmacılara sunulduğunu eklemek gerekir.

⁵ *Kafkas Araştırmaları*, I (1988), II (1996), III (1997), IV (1998).

⁶ Hacinski ve Resulzade'nin başvuru mektuplarının tam metinleri için bkz.: Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), s. 669-671.

⁷ Türkiye tarafından Nasir Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Hareketi: Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996); Halil Bal, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi: 1914-1918*, yayımlanmamış doktora tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1996). Ayrıca, daha geç dönemdeki münasebetlere dair yakın zamanda yayımlanan bir çalışma için bkz.: Betül Aslan, *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)* (İstanbul: Kaynak, 2004). Azerbaycan tarafından

Bu çalışmada takip edilen sıralamaya gelince, öncelikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin fevkalâde elçisi olarak Osmanlı Devleti nezdine gönderilen Ali Merdan Topçubaşı'nın kaleme aldığı *Azerbaycan'ın Teşekkülü* adlı eserinin konumuza iyi bir giriş teşkil edeceği düşüncesiyle bu çalışmaya dahil edildiğini belirtmek gerekir. 1919 yılı başlarında İstanbul'da yayımlanan bu eserin burada daha az noksanlı bir transkripsiyonunun yapılmasına gayret gösterilmiştir. Adı geçen eser, Azerbaycan'ı ve Kafkasya'yı tanıtmakla beraber bizi 1918 yılı olaylarının içine çekmekte ve tabloyu içeriden görmemize yardımcı olmaktadır. Söz konusu metinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikası hakkında bazı önerilere/ıpuçlarına ve Osmanlı ile ilişkilerin bir diplomat tarafından yapılan kısa bir tasvirine de rastlamaktayız.

Bu giriş eserinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin istiklâlinin ilânı sırasında 30 Mayıs 1918 tarihinde yabancı devletlere gönderilen bir telgrafın hikâyesi irdelenmektedir. Burada İstiklâl Telgrafı'nın bilinmeyen bir yönü, yani Tiflis-Batum-İstanbul telgraf hattıyla çeşitli devletlerin başkentlerine gönderilmesi planlanan bu önemli mesajın, ne başkentlere duyurulduğu, ne de İstanbul basınına verildiği vurgulanmış ve bu bağlamda Azerbaycan-Osmanlı ilişkilerini ilgilendiren bazı mülâhazalar ileri sürülmüştür.

1918 yaz aylarında İstanbul'da Kafkas devletlerini ilgilendiren meselelere çözüm getirmesi için yapılması planlanan bir konferansta, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni temsil eden heyetin başkanı Mehmet Emin Resulzade'nin yazışmaları, söz konusu dönemin en önemli temel kaynaklarından biridir. Bu çalışmaya, Resulzade'nin eski (Arap) alfabe ile yazdığı beş raporu ve çeşitli mektup ve telgrafları dahil edilmiştir. Tüm bunların transkripsiyonu ve tercümesi yapılmıştır. Bu kaynaklardan Azerbaycan-Osmanlı ilişkilerinin stratejik, siyasi, iktisadi, kültürel cepheleri hakkında geniş bilgi alınabilir.

İktisadi alandaki Azerbaycan-Osmanlı ilişkilerine bir mali heyet raporu çerçevesinde bakılmaktadır. Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında bir mal alım-satımı ve bir de gizli bir mali antlaşma imzalandığı, İstanbul'da Azerbaycan tarafının millî para bastırma girişimleri ve tüm bunların sonuçları hakkında bilinmeyen birçok nokta burada ele alınmıştır.

Çalışmanın geri kalan kısmında çeşitli mektup ve telgrafların tercümesi ve transkripsiyonu verilmektedir. Bunlar arasında Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı F. H. Hoyski, Dışişleri Bakanı M. H. Hacınski, Ulaştırma Bakanı H. Melikaslanov gibi üst düzey yetkililerin İstanbul Heyeti Başkanı Resulzade'ye yazdıkları mektuplar, özellikle o dönemin atmosferi hakkında bilgi verirken birçok gerçeğin (meselâ, Nuri Paşa'nın Azerbaycan iç politikasına müdahale etmesi) de ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Bunların yanında, Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'nın ve A. M. Topçubaşı'nın birer resmî mektubu da çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Belgelerin transkripsiyonu sırasında mümkün olduğunca orijinalinin muhafaza edilmesi prensibi esas tutulmuştur. Özellikle, Resulzade'nin mektuplarında birtakım küçük düzeltmeler yapılmasına rağmen, Azerbaycan diline has kelimelerin aslı bırakılmış ve bunların açıklaması dipnotlarda verilmiştir. Anlaşılmayacak bazı isim ve ifadeler de yine dipnotlarda açıklanmaya çalışılmıştır.

Rusçadan yapılan tercüme hususunda şunu belirtmek lazımdır ki, günümüzdeki kullanışa göre değil, mümkün oldukça o dönemin diline uygun ifade tarzlarının korunmasına genellikle dikkat edilmiştir. Bunun yanında, bazı cümlelerin okunamayan veya eksik kalan yerleri tamamlanmıştır. Burada mükemmel bir tercüme yapıldığı iddia edilmese de, en azından üslupların korunmasına ihtimam gösterildiği kaydedilmelidir.